روانین

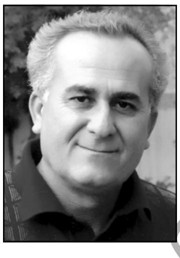

کەریم دەشتی

هزر

هزر و کۆنترۆڵی هەڵڕژان

چەمکی هەر ئاخاوتنێکی ئەبستمۆلۆژی لەمەڕ فەزای ژوورەوەی دەقێکی شیعری،
خۆی لە قەرەی گوتاری سرووتئامێز دەدات، کە ئەمەش ئەستەم و خەرەند
لێدانە، چونکە تێکشکان و یەکانگیرییە لە تێکەڵبوونی وشەو مەرگی ئەو
وشە لە مەودای هزردا. جۆرێکە هەندێ جار ئادەمیزاد بێ
کەرەستەی کۆهنەوەری لە قەڵایی ئەو ئاخاوتنە بێ سنوورەدا
گوم دەبێ، ئەگەر لە روانگەیەکی ئەبستمی قووڵدا
نەڕوانێتە ئەو تەرزە شیعرانە یا ئەو ئادگارە
دەقرێژکراوانە، واش نەبێ کەمتر دەگاتە
ڕۆحی پەرش و بڵاویان، کە مشتی
خەستی و ئاگاهی و دینامییەتە
ئەو کایە هزریانەی کە
شیعری هەڵدەڕژێنە
سەر، بریتین لەو
خانە
یەک

هزر و کۆنترۆڵی هەڵڕژان

جار دوور و ورد و قوولای کە لەتەک سنەوبەری کۆنترۆڵ کاری ئەقڵی مرۆڤدا شوێنیان هەیە، تەنیا بە بریقەی بەرهەمی بەپێز و چەمکی ئەبستمی بەدیار دەکەون.

شیعر بۆ ئەوەی نەبڕێتەوە، بۆ ئەوەی وەکو نەهەنگی دوورگەکانی دەریای-ملفل- رەچەڵەکی نەبڕێتەوە، دەبێ دابڕانێکی مەعریفی بخوڵقێنێ....دەبێ کۆجیتۆ بۆ خۆی بخوڵقێنێ کە ئەو کۆجیتۆیەش لەمەودای وشەدا جووڵە بکا. سەرەتای دەستپێکردنی هەڵڕژانی ئەو شیرەی هەر دەقێکی زیندوو لێک کشانی ئەو هزرانەیە کە بوونیان یا بوونی ئەو تەرزە شیعرە هزریانە پەیوەستە بە خۆکوشین و لە پەلوپۆکەوتنی خودان دەق، من لەو بڕوایە شیعریەدام کە شاعیر دەبێ دوای تەواوکردنی هەر قەسیدەیەکی کە بەو چەمکەی من بۆی دەچم لە پەلوپۆ بکەوێ، واتە تاسانی ئەفسانەئامێز یەکی لە مقەویماتە هەرە سیحربازەکانی شیعرە، ئەو کاتەش شیعر دەگاتە ئاستی ئەو سیحرە هزریە شاردراوانە، کە شاعیر لەنێو خەرەندی خورافاتێکی خوڵقاودا پەنگی خواردبێتەوە، ئەمەشیان پەیوەندی تەصەوفئامێزی نێوان خودی شاعیر وەکو جەستەو هزرە دوورەکانی ئەو شاعیرەیە، با ئەو مەبەستە لە فۆرمۆلێکی بچووکدا بنرخێنم.

شیعر بریتییە لەو ئەلقە لێک ئاوێزانەوە کە شاعیر وەکو خودێکی خوڵقێنەر و هزر وەکو داینەمۆ و سیحر و خورافات و سۆفیگەرێتی ئاگری ئەو خود و هزرەیە.

سەیرکە خود و سیحر و سۆفیگەرێتی و خورافات بەهای ئیستاتیکای ئەو جۆرە شیعرانەیە کە من لە ساتەوەختی سەختیدا دەیبینم، چونکە نموونەی ئەو جۆرە دەقە هزریانە لەنێو ئەدەبی کوردیدا دەگمەنن، بۆیە بە لە پەلوپۆکەوتنی شاعیر دەبێ پەیوەست دانێک هەبێ، شەتەکدانی مانا شاردراوەکانی نێو قووڵترین خەرەندی هزر و ئەزموونێکی مەعریفی گەورە، باوەڕیشم بەوە هەیە کە ئەم شێوازە سنوور دوور و قووڵە، نموونەیان بە زەحمەت دەدۆزێنەوە، جا بۆ ئەوەی من ئەم چەند دێڕەی سەرەوە بە چەند وشەیەک کۆتایی پێ بێنم و بێمەوە ناوەڕۆکی مەبەستەکانم دەڵێم.

شیعر بوونە و خوڵقاندنە لە بەرامبەر مەرگی خوڵقێنەری دەقەکەدا، کە بوون بێ دەبێ لە جەستەیەکی خورافەئامێز و خوێن تێزاودا هەڵڕژانێکی سیحرامێز و گەیشتن بەو پەیوەندییەی کە لە ئاوی تەصەوفدا غەرقە وەکو ئەو جەستەیە وایە کە لە نێو تەمێکی زۆر چڕدا بەدی بکەیت...

سیحر و مەودای شیعر وەرزێکی ئەوتۆیان لەنێواندا نییە، ئەو سیحرەی کەمن باسی دەکەم، سیحرێک نییە کۆتر بکات بە چوکلات، بەڵکو سیحرێ کە ئەو کۆترە تا مۆخی ئێسقان رووت بکاتەوە و تەنیا ڕۆحی پێ دێڵێ، کە بە جەستەیەکی هەللامی مەزن، بەرهەڵای ئاسمان دەبێ، ئەمە ئاوەژوو کردنەوەیە لە مەودای عەقڵ و بیردا، کە من بۆ ئەو باسەم کۆجیتۆم هەڵبژاردووە،

کۆجیتۆی شیعر... هەمان ئەو کۆجیتۆیەی دیکارت ئاوەزی پاڵاوتە نییە، هەروەها داشکان و وردو خاشکردنی کۆجیتۆی دیکارت لەلایەن (فوکۆ)وەش نییە لە هەردوو پرۆسەکە جیایە، چونکە گەڕانەوەیە بۆ توێکاری و بەرەواژ کردنەوە.

واتە رووتکردنەوە و هەڵکۆڵین تا سەرحەدی ڕۆح و پەیکەرتاشین لە جەستەی نادیاری مانا، ئەو مانایە گەورانەی خۆیان لە قولاییەکانی ئەو هزرە شاردۆتەوە و دەقی ئەدەبی چوار ناڵە دەرسکێن، مەبەستم سیحری شیعرە، دەبێ دڵنیابین لەوەی کە سیحر بەو جۆرەی باسم کرد ئایینی شیعرە و شیعریش ئایینی شاعیرە،

سیحر = ئایینی شیعرە

شیعر= ئایینی شاعیرە

ئەمە خۆی لەخۆیدا سیحرێکە لەنێو سیحر کە سرووتێکی ئەفسانەیی لە شیعر دادەتاشێ، بۆیەش سیحر زۆر نزیکە لەو فانتازیایە کە (دانتی) کۆمیدیاکەی پێ نووسی، رەنگە لە بۆچوونێکی فەلسەفیدا ئەم فانتازیایە، فانتازیایێکی غەیبی رەتکراوە بێ، بەڵام لەمەودای گوتاری شیعریدا بەهایێکی ئیستاتیکی و ڕۆح بەخشە، شیعر بێ ئەو بەهایەی کە لەو غەیبانییەتە دروست دەبێ پرۆژەیەک بۆ خۆی دادەنێ کە گەورەترین کودەتا بێ دژی کۆجیتۆکەی خۆی، دەبێ لەوە بگەین غەیبانییەت خەسڵەتێکی یەکجار زاڵە بەسەر دەق و گوتارە ئەدەبییە بلیمەتەکانی دونیا.

من یەکسەر دەچمە نێو دەق کە لە دایکبووی تێکچڕژانی کۆمەڵێک بواری ئەبستمیە کە هەر بوارە و بە دەوری خۆی لە دایکبووی کۆمەڵێکی تری ئەو بابەتانەیە کە بە دەورەی کەوانەی دەقدا دەسوورێنەوە، هەر هەمووشیان لە سووڕانەوە بەسەر مەداری ئەبستمیدا وەک مەسەلەی گەردوون وان کە بەهەموو ئەستێرە و مەجەڕاتەکانییەوە کەونێکی پان و بەرین و پڕ لە نهێنی دەخوڵقێن هەمووشیان پابەندی یەکترین لێکترازانیان مایەی لەبارچوونی هەر هەموویانە لەرووی پرۆسەی ڕێکی و شێلگیریدا، دەق تێزی پەلوپۆداری هەموو زایەندەیەکی سەرخانە، بەواتا دەق دوا ئەنجامی کولێن و شەفەقگیری زەین و هزرە، بۆ نموونە دەقێکی شیعری چۆڕانەوەی هەموو سووتان و تەکان و هەست و بەرهەست و تێرامان و ئەندێشەبەخشی شاعیرە.

دەق = تولانەوە، زەین تیژی، زمان، مێژوو، هزر، جوانی.

کەواتە دەق مەودای دابڕانی ئەپستمییە و هەر هەوڵێک بۆ جیاکردنەوەی دەق لەو بابەتە مانای قەواڵە بەتاڵکردنی دەق و نەهێشتنییەتی، دەق = ئەبستیم. بۆ ئەوەی زیاتر لە مەبەستی دابڕانی ئەبستمی بگەین دەڵێم ئەو دابڕانە چەمکێکی پێچەوانە مانای هەیە لەگەڵ خودی

وشـەکـە، واتە وشـەی دابڕانی ئەبستیـمی، لە سـەرەتادا وا دەنوێنێ کە لە گۆشـە گیـرییـە لە ئاستی شـارسـتانی و کـەلتووردا، وەلێ وەک زاراوە لە مـەودای ڕۆشنبیـریدا بە پێچـەوانەوەیە، بەڵکو بریتییـە لە دروسـتکردنی حاڵەتێکی بێ جەمسـەر و تێپەڕاندن و بەجێـهێشتنی (قیم)ی زەمـەنێکی وەسـتـاو کـە مـەرج نیـیـە هـەر سـەلەفـیـیـەتێکی پیر و پەککەوتە بێ، بەڵکو ترازانە بەهەموو (مـقومات)ێکی ڕۆشـنبیرییـەوە لە بارێک لەبەرچاوی نووسـەر وەسـتاو رووەو بارێکی تر پڕ لە جووڵەو بزاڤ و زیندوویی، نەک هـەر ئەمـە بەڵکو پرۆسـەیەکی بەتینی خـوڵقـاندن و هێنانە کـایـەوەیە لەهـەمـوو بوارەکانی ڕۆشـنبـیریدا، چونکە بە تەتیـا تێـپـەڕین لە کـەوانەی–پێـشـوو– بارێکی ئەبسـتـمی ئەدەبی ناخـولّقـێنێ دروسـتکردنی بارێکی ئەبسـتـمی و دروسـتکردنی و خــولّقــاندنی دەقــێکی نـەبوو و بێ کــۆتاییــە دەقــیش لەو دیدگــایەی مـن باسـی دەکــەم خەستکردنەوەی ئەو تۆپەڵە جیاجیایانەی زمان و ڕۆشنبیری هزر و–حدس– تولانەوە و مێژووە لەدوو تۆی بارێکی زەینیدا کە نووسین ڕەنگدانەوەیەتی ئەمـە فۆرمۆلەیەکی دیاریکراوی دەقە لە نێو هزری مندا و هیچ شـتێکی دی شک نابـەم بۆ خـولّقـاندنێ تان و پۆی دەق، کەواتە دابڕانی ئەبستمە خەڵقە، کە خەڵقیش بوو ئیدی پەیوەستدانی بە زەمەنی (پێشوو) یاخود شـەتەکدانی بە زەمـەنی ڕۆژئـاوایی یاخـود سـەقـامگیـرکردنی لە زەمـەنە شـیـرازەییـەکان (هـامـشـیـیـەکان) گـەورەترین مـشـتـەکۆڵەیە بە ڕووی دابڕانـی ئەبسـتمـی، بۆ ئەم مـەبەسـتـە–مـارسـیل برۆست– لەزەمــەنی ونبـووی خـۆیدا بـارێکی ئەبسـتـمی خـولّقـاند، هـەروەهـا دانتی لە کـۆمـیـدیاکـەی و مەحویش وەک لەم دوو دێڕەدا:

گونجایشی خەیاڵی ئەوم لە دڵ

جێبوونەوەی سەمانە لەیەک دان گونجودا

کەواتە دەقی ئەبستمی کە لە دایکبووی بارێکی ئەبستـمیـە هـەمیشـە لە دەرەوەی زەمـەندا دەژی و دەسووڕێتەوە، هاتنەکایەوەی دەقێک کارێکی ئاسان نییە ناکرێ بە هـەموو بەرهـەمێکی فیکری نووسـراو بڵێین دەق، بۆیە کە زۆر جـاران تووشی بەکارهێنانی هـەڵەئامـێزی دەق دەبین بەمـە گەشـتـرین چرا لە ڕەوتی ڕۆشنبـیریدا بە ڕۆژ هـەڵدەکـەین و ئەکتـﭬێتی ئـەم چرایە لەبار دەچوێنین، بەم جـۆرە تووشی نـاڕەوایەتیــیـەک دەبین لە چـوارچێـوەی زەینـدا، ئـەلێـرەوە چۆن دەتوانین پێناسـەی زەینی نامـەنـهـەجی لە چوارچێوەی دەقـێکی بەمـانا چوار ناڵە و تێکرا و مـەرجئامـێزدا بکرێت بەپێی ئەو نووسینانەی هەتا ئێستاکە نووسراوە هـەندێکی پەڕیونەتەوە نێو هزری ڕۆشنبیری کورد– کۆمـەڵێک تێزی جیاجیا بەرجـەسـتـەکراوە، یاوەکو هـەریەکەو کۆمەڵێک سـەرنج و پێـخـور هـەڵدەگەڕێ، بەڵام بنەمـایەکی تازەو دوور لە بازاڕیەتی ڕۆشـنبیـری دروست دەکەن، لەم بۆچوونانە و لەوانەش کە بە دوایا دێن کۆمـەڵێک پەنجـەرە بەسـەر دەقـەوە

اولا دەکرێن، پابەندی کۆمەڵێک سەرچاوەی دیارن و بۆچوونەکان تێکەڵ بە تەمتومانێکی سەیری کەڵەکەبووی ڕۆشنبیری سەدەیەک بووە و پەنگاوەی داوەتەوە، ئەوەی بەچاوی ڕێزەوە بخوێنێتەوە ئەوە تێدەگات کەی مەنهەجیەتی زەین دروست دەبێ کە دروست نەبوونیشی جۆرە مەنهەجییەتێکی تر دروست دەکات گەیشتن بە پرۆسەی دەرک پێکردن و تێگەیشتن پەیوەست نییە بە زۆری مامەڵەکردن دەگەڵ سەرچاوەدا، چونکە ئەو کاتە دەکەوێتە نێو دەقی پابەند بەسەرچاوە و چاوگدا، دەقی پابەند بە سەرچاوەش لە نەبوونی– تأمل – و– تصور– واتە رامان و ئەندێشە بەخشییەوە دێت و (زەینی نامەنهەجی) بریتی نییە لە بوونی ڕۆشنبیری و نەبوونی تێڕامان و ئەندێشە بەخشی، چونکە من پێم وایە لەنێو تێکڕای سەرخانی کۆمەڵدا هەموو شتێک لە هەموو ئان و ساتێکدا هەیە، بەڵام ئەوەی کە لە هەموو ساتێکدا نییە و هێڵەکەشی بەردەوامە نەبوونی ئەم دوو تێزە نادیارەی نێو قووڵترین خانەی زەینی مرۆڤە، لەمەدا هەن زەمەنێکی زۆریان بڕیوە و یا وەکو لە رووگەیەکی سەرچاوەداردا دەقەکانی خۆیان دەخوڵقێنن زێتر پەیوەستە بە دەقی سەرچاوەدار کە تا ڕادەیەک دوورە تێڕامان و ئەندێشەبەخشی، بەڵام ناوە ناوە لە سنەوبەری پشتە سەریدا وەک دوو گلۆپی سوور دەیانخەنە سەر شەقامی بەرفراواتی دەقەکانی و خۆیان لە دەقێکی خەیاڵی–مەبەست لە خەیاڵی دەقی دروستبووی تێڕامان و ئەندێشە بەخشییە – نەک خەیاڵێکی سادە – وە نزیک دەخاتەوە کە ئەو جۆرە دەقە خەیاڵییە Fanciful یاخود (توهمی)یە زوو بەرەو کەوانەی ئەپستمی ئەدەبیمان دەبات، دووبارە لە دەرگەی ئەو مەنهەجییە – تە دەدەمەوە و دەڵێم مەبەست لە مەنهەجییەت چییە؟ ئایا دەکرێ – نامەنهەجیەتی – زەین جۆرێک نەبێ لە مەنهەجیەتی–هرم–ی زەینی مرۆڤ؟ ئەگەر چەند بۆچوون و یەکالاکردنەوەی ڕێرەوێکی ئاشکرا بێ پێموایە نەبوونی ئەم هێڵە شێلگیرە لە بۆچووندا خۆی لەخۆیدا جۆرێکی تری – مەنهەجیەتە – بۆ نموونە بروانە یاداشتی – ئەندرێ – ئایا بوونی مەرزێکی دیاریکراو هەیە؟ وەکو نەبوونیشی جۆرێک لە هەبوونە؟ کەواتە ناکرێ ئەم تێرمە دەستنیشان بکەین و بەڕەلای کەین وەک ئەوە وایەکە موتڵەقیەتی هیگڵ دەستنیشان بکەن.

(ئەمانەی تۆ دەینووسی فرە سادەن، بەڵام سێبەریان ئاڵۆزە)

ئەمەیان پەرژیندارکردنی جەستەی دەقە بەچەند لق و گەڵایەکی ئیستاتیکا، ئەو هەرماسەی کە دژی سروشتی خۆیەتی لەجیاتی ئەوەی رمی ئارەزووەکانی لە هەناوی دەوروبەر تەڕ بکاتەوە، تیری خاوەن دەق دەخاتە نێو کەوانەی سەرشانی و بۆ خوێنەرانی دەگوازێتەوە، پێم وایە لە وەسفکردنی ئەو تارماییە موگناتیسییە هەر بەو نموونەیە دەتوانم بری خۆم بشکێنم.